

ΑΛΛΗΛΕΞΑΡΤΗΣΙΣ ΤΩΝ ΤΟΜΕΩΝ ΓΕΩΡΓΙΑΣ - ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ

Τοῦ κ. ΙΩΑΝΝΟΥ Δ. ΚΑΜΑΡΑ, Ph. D. (Sussex),

Τῆς Διευθύνσεως Οικονομικῶν Μελετῶν τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ δυνατότης χρησιμοποίησεως τῆς πλεοναζούσης γεωργικῆς ἐργασίας κατὰ τὴν διαδικασίαν ἐπεκτάσεως τοῦ βιομηχανικοῦ τομέως ἀποτελεῖ προσφιλὲς θέμα ἐρεῦνης τῆς συγχρόνου φιλολογίας περὶ ἀναπτύξεως τῶν πτωχῶν χωρῶν. Ὡς γνωστόν, ὁ ἐκ τῶν θεμελιωτῶν τῶν σχετικῶν θεωρητικῶν ἀπόψεων R. Nurkse, εἰς τὴν ἐργασίαν του : Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries, ἠρεῦνησε τὴν περίπτωσιν κινητοποιήσεως τῆς πλεοναζούσης γεωργικῆς ἐργασίας διὰ τὸν σχηματισμὸν κοινωνικοῦ κεφαλαίου. Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ, εἰδικώτερον, τὴν συμβολὴν τοῦ πλεονάζοντος ἐργατικοῦ δυναμικοῦ τῆς γεωργίας εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας καί, γενικώτερον, τὸ φαινόμενον τῆς ἀλληλεξαρτήσεως τῶν τομέων γεωργίας - βιομηχανίας, κατὰ τὴν ἀρχικὴν τουλάχιστον φάσιν τῆς ἀναπτυξιακῆς διαδικασίας, ἡ σχετικὴ συζήτησις ἔχει προωθηθῆ διὰ τῆς πρωτοποριακῆς ἐργασίας τοῦ W. Arthur Lewis : Economic Development with Unlimited Supplies of Labour καί, κυρίως, διὰ τῆς συστηματικῆς ἀναλύσεως τῶν J. Fei καὶ G. Ranis : Development of the Labor Surplus Economy - Theory and Policy. Κατωτέρω ἐκτίθενται αἱ βασικαὶ ἔννοιαι τῶν σχετικῶν θεωρητικῶν ἀπόψεων μὲ κύριον σκοπὸν τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ μηχανισμοῦ ἀλληλεξαρτήσεως γεωργίας - βιομηχανίας κατὰ τὴν διαδικασίαν οἰκονομικοῦ μετασχηματισμοῦ τῶν ἐν ἀναπτύξει χωρῶν. Ἐν συνεχείᾳ, καταβάλλεται προσπάθεια προσδιορισμοῦ τῆς ἀναπτυξιακῆς γραμμῆς τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ἡ ἑλληνικὴ οἰκονομία κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ ἀνιχνεύσεως τῶν τυχόν ἀποκλίσεων αὐτῆς ἐκ τοῦ ἐξεταζομένου θεωρητικοῦ πλαισίου.

Μέρος Πρώτον : Θεωρία

1. Γεωργία ἢ Βιομηχανία ;

Αἱ κυβερνήσεις τῶν ἀναπτυσσομένων σήμερον χωρῶν θέτουν συχνά τὸ ἐρώτημα τῆς ἐπιλογῆς μεταξὺ γεωργίας καὶ βιομηχανίας μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ κατὰ προτεραιότητα προώθησις τοῦ «καταλλήλου» ἐκ τῶν δύο τούτων τομέων θὰ ἠδύνατο νὰ συντομεύσῃ τὴν διαδικασίαν οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως καὶ νὰ ἰκανοποιήσῃ τὸ λαϊκὸν αἴτημα τῆς ταχείας ἀνάδοδος εἰς ὑψηλὰ ἐπίπεδα εὐημερίας. Βεβαίως, τοῦτο εἶναι ἓν εὐλογον ἐρώτημα ἐπιλογῆς, ἐπιδεκτικὸν τόσον γενικῆς θεωρητικῆς ἐξετάσεως ὅσον καὶ ἐμπειρικῆς διερευνήσεως, ἀναλόγως τῶν κατ' ἰδίαν παραγωγικῶν συνθηκῶν καὶ τοῦ σταδίου ἀναπτύξεως τῶν ἐπὶ μέρους χωρῶν. Εἶναι συνεπῶς τουλάχιστον ἀξιοπερίεργον τὸ φαινόμενον ὅτι, αἱ ἐνδιαφερόμεναι χῶραι, σχεδὸν κατὰ κανόνα, ἔχουν ἐκ τῶν προτέρων δεδομένην τὴν ἀπάντησιν : ἔμφασιν εἰς τὴν ἐκβιομηχάνισιν.

Ἡ αὐξήσις τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος, ὑποστηρίζεται, συμβαδίζει μὲ βαθμιαῖον μετασχηματισμὸν μιᾶς ἀγροτικῆς κατὰ βάσιν κοινωνίας εἰς οἰκονομίαν τῆς ὁποίας τὸ κέντρον βάρους ἔχει μετατεθῆ ἐπὶ ἰσχυροῦ βιομηχανικοῦ τομέως. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχει σήμερον εὐημεροῦσα χώρα ἡ ὁποία δὲν εἶναι βιομηχανική, ἐνῶ εἰς τὰς πτωχὰς χώρας ἡ γεωργία ἀποτελεῖ τὴν κυρίαν οἰκονομικὴν δραστηριότητα. Ἡ παρατήρησις, λοιπὸν, ὅτι αἱ πλούσιαι χῶραι εἶναι βιομηχανικαὶ ἐνῶ αἱ πτωχαὶ γεωργικαί, ἔχει ὀδηγήσει εἰς τὴν ἀφελῆ μᾶλλον ἀντίληψιν, ἰδιαιτέρως διαδεδομένην μεταξὺ τῶν πτωχῶν χωρῶν, ὅτι ἐὰν αἱ τελευταῖαι ἐπιθυμοῦν νὰ ἀνέλθουν εἰς ἀνώτερα εἰσοδηματικά ἐπίπεδα ὀφείλουν νὰ ἐκβιομηχανισθοῦν (σφάλμα λογικῆς τοῦ τύπου *post hoc ergo propter hoc*).

Ἀντιθέτως, καίτοι δὲν ἀμφισβητεῖται ὅτι ἀνώτερον ἐπίπεδον εὐημερίας καὶ ἐκβιομηχάνισις εἶναι ἔννοιαι σχεδὸν ταυτόσημοι, πολλοὶ ἀναφέρονται εἰς τὸ ἱστορικὸν δεδομένον ὅτι ἡ ἐκβιομηχάνισις τῶν σήμερον πλουσιῶν χωρῶν ἠκολούθησαν προηγουμένην πρόδοον εἰς τὴν γεωργίαν. Δὲν εἶναι τυχαῖον τὸ γεγονός, ἀντιπαράκειται, ὅτι πλούσιαι χῶραι μὲ ἐκβιομηχανισμένην οἰκονομίαν ἔχουν νὰ ἐπιδειξοῦν καὶ ἀποτελεσματικὸν γεωργικὸν σύστημα, ἐνῶ πτωχαὶ χῶραι μὲ ἰσχνὴν βιομηχανίαν ἔχουν καὶ γεωργίαν ὑπανάπτουσαν (1).

Εἰς θεωρητικὸν πλαίσιον αἱ ἀπόψεις διίστανται ἐπίσης. Τὰ ἐκατέρωθεν ὑποστηριζόμενα ἐπὶ συγκεκριμένων προτάσεων ἔχουν, ἐν περιλήψει, ὡς ἀκολούθως :

(α) Προτεραιότης εἰς τὴν γεωργίαν : Ἡ γεωργικὴ παραγωγή δύναται νὰ ση-

1. Διαφαίνεται ἐπίσης κάποια τάσις πολιτικοποιήσεως τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἐπιλογῆς, ἐπὶ τῇ βάσει ἱστορικῶν οἰκονομικῶν ἐξελίξεων : Εἰς τὸ παρελθὸν τῶν ἀνεπτυγμένων σήμερον χωρῶν ὑπάρχει τὸ προηγούμενον τῶν ΗΠΑ, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ἰαπωνίας, χωρῶν εἰς τὰς ὁποίας ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάστασις ἐβασίσθη εἰς προηγηθεῖσαν γεωργικὴν ἐπανάστασιν. Ἀφ' ἑτέρου ὁμοῦ ὑπάρχει τὸ παράδειγμα τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως, χώρας ἡ ὁποία ἐπέτυχεν ὑψηλοῦς ρυθμοῦ ἀξίσεως τοῦ κατὰ κεφαλὴν προϊόντος, δίδουσα ἔμφασιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βαρείας βιομηχανίας καὶ ἀγνοοῦσα σχεδὸν τελείως, τουλάχιστον μέχρι πρό τινων ἐτῶν, ὡς προὔποθεσιν, τὴν γεωργικὴν ἀνάπτυξιν.

μειώση σημαντικὴν ἄνοδον μὲ μικροβελτιώσεις καὶ ἐλαχίστην ποσότητα κεφαλαίου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν βιομηχανίαν ἢ ὁποία, διὰ τὴν ἐκκινήσει, ἀπαιτεῖ μεγάλας δόσεις κεφαλαίου, δαπανηρὰ ἔργα ὑποδομῆς, θεσμικὰς μεταβολὰς καὶ ἐπὶ πλεόν ἐπιχειρηματικὴν καὶ διοικητικὴν ἱκανότητα, ἐξειδικευμένην ἐργασίαν κλπ., ἤτοι παράγοντας εὐρισκομένους ἐν στενότητι εἰς μίαν χώραν διανύουσιν τὰ πρῶτα στάδια ἀναπτύξεώς της. Προτεραιότης εἰς τὴν βιομηχανίαν : Ἡ βιομηχανία εἶναι τομεὺς ὁ ὁποῖος ὑπόσχεται ταχεῖς ρυθμοὺς αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς παραγωγικότητος. Ἡ ὑπαρξίς της δύναται νὰ ἀποτελέσῃ παράγοντα ριζικῶν μεταβολῶν εἰς τὴν νοοτροπίαν τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ καὶ κέντρον μεταδόσεως τῆς ἀναπτυξιακῆς συνειδήσεως εἰς τὰ λοιπὰ τμήματα τοῦ πληθυσμοῦ.

(β) Προτεραιότης εἰς τὴν γεωργίαν : Ἡ γεωργία εἶναι τομεὺς ἐντάσεως ἐργασίας καὶ ἐν πάσει περιπτώσει χαρακτηρίζεται ὑπὸ συγκριτικῶς μεγαλυτέρας ἐλαστικότητος εἰς τὰς ἀναλογίας τῶν χρησιμοποιουμένων παραγωγικῶν συντελεστῶν. Εἶναι συνεπῶς δυνατόν νὰ δοθῇ λύσις εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ ἐν ἀφθονίᾳ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ διὰ τῆς ἀπασχολήσεώς του εἰς τὴν παραγωγὴν γεωργικῶν προϊόντων διὰ ἐγχώριον κατανάλωσιν καὶ ἐξαγωγὰς. Προτεραιότης εἰς τὴν βιομηχανίαν : Ἡ ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανίας δημιουργοῦσα ζήτησιν δι' ἐργασίαν προκαλεῖ στενότητα ἐργατικοῦ δυναμικοῦ εἰς τὴν γεωργίαν, ἢ ὁποία, μὲ τὴν σειράν της, ἀσκεῖ πίεσιν διὰ εἰσαγωγὴν τεχνολογικῶν βελτιώσεων αἱ ὁποῖαι ἐκσυγχρονίζουσι ταχέως τὸν γεωργικὸν τομέα καὶ αὐξάνουσι τὴν παραγωγὴν καὶ τὴν παραγωγικότητα.

(γ) Προτεραιότης εἰς τὴν γεωργίαν : Εἰς τὰς ἀναπτυσσομένας χώρας, αἱ πρῶται αὐξήσεις τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος στρέφονται κατὰ κανόνα πρὸς εἶδη διατροφῆς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον, συνήθως, ἀσκεῖ πίεσιν διὰ εἰσαγωγὰς τροφίμων. Διὰ τοῦτο θὰ πρέπει προηγουμένως νὰ ἔχη ἐξασφαλισθῆ ἡ ἀναγκαία αὐξήσις τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος. Ἐξ ἄλλου, μὲ τὴν αὐξήσιν τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς πρὸς διενέργειαν ἐξαγωγῶν ἢ χώρα ἀποκτᾷ συνάλλαγμα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν προσπάθειαν ἀναπτύξεως τῆς βιομηχανίας, ἢ ὁποία εἶναι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς δαπανηρὰ εἰς συναλλαγματικούς πόρους. Προτεραιότης εἰς τὴν βιομηχανίαν : Ὑπάρχει μακροχρόνιος τάσις πτώσεως τῶν τιμῶν τῶν γεωργικῶν ἐν σχέσει πρὸς τὰ βιομηχανικὰ προϊόντα (Prebisch thesis). Κατὰ τὴν ἄποψιν αὐτὴν, αἱ ἀναπτυσσόμεναι μὲ βάσιν τὴν γεωργίαν χῶραι ὑποχρεοῦνται νὰ πληρώνουσι αὐξανόμενα ποσὰ εἰς ὄρους ἰδίας παραγωγῆς διὰ τὴν ἀπόκτησιν βιομηχανικῶν προϊόντων.

2. Ἀλληλεξάρτησις γεωργικῆς καὶ βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως

Τὸ συμπέρασμα τὸ ὁποῖον, ἐν τούτοις, ἐξάγεται ἐκ τῆς ἀνωτέρω διίσταμένης ἐπιχειρηματολογίας εἶναι ὅτι ὑφίσταται, γενικῶς, μεγάλου βαθμοῦ ἀλληλεξάρτησις μεταξὺ προόδου εἰς τὴν γεωργίαν καὶ προόδου εἰς τὴν βιομηχανίαν, τουλάχιστον κατὰ τὰ ἀρχικὰ στάδια μετασχηματισμοῦ τῆς ἀναπτυσσομένης οἰκονομίας. Εἰδικώτερον, προκειμένου διὰ μίαν τυπικὴν ὑπανάπτυκτον χώραν (μὴ διαθέτουσαν ἰδιόμορφον πλουτοπαραγωγικὴν πηγὴν, π.χ. πετρέλαιον, ὥστε νὰ δύ-

ναται νά παραβλέψη τήν προϋπόθεσιν τῆς γεωργικῆς ἀναπτύξεως), προηγουμένη πρόοδος εἰς τήν γεωργίαν φαίνεται νά ἀποτελῆ βασικὴν προϋπόθεσιν διὰ ἀνάληψιν σοβαρᾶς προσπαθείας πρὸς βιομηχανικὴν ἐπέκτασιν.

Συγκεκριμένως, μία αὔξησις τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς καὶ τῆς παραγωγικότητος ὑποβοηθεῖ τήν διεύρυνσιν τοῦ βιομηχανικοῦ τομέως κατὰ πολλοὺς καὶ ἀποτελεσματικοὺς τρόπους : (i) ἐπιτρέπει τήν μεταφορὰν ἐργατικοῦ δυναμικοῦ εἰς νεοδημιουργουμένας βιομηχανικὰς ἀπασχολήσεις ἄνευ τῆς δημιουργίας προβλήματος διατροφῆς διὰ τοὺς ἀπομακρυνθέντας ἐκ τῆς γῆς ἐργάτας· (ii) αὐξάνει τὰ κατὰ κεφαλὴν γεωργικὰ εἰσοδήματα καὶ οὕτω δημιουργεῖ προϋποθέσεις, ἀφ' ἑνὸς μὲν διευρύνσεως τῆς ἀγορᾶς διὰ βιομηχανικὰ προϊόντα, ἀφ' ἑτέρου δὲ σχηματισμοῦ γεωργικῶν ἀποταμιεύσεων αἱ ὁποῖαι δύνανται, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, νά διοχετευθοῦν ἐκτὸς γεωργίας πρὸς χρηματοδότησιν βιομηχανικῶν ἐπενδύσεων· (iii) ἐξασφαλίζει συναλλαγματικούς πόρους ἐξ ἐξαγωγῶν γεωργικῶν προϊόντων οἱ ὅποιοι εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τήν εἰσαγωγὴν βιομηχανικοῦ κεφαλαιουχικοῦ ἐξοπλισμοῦ· (iv) ἐξασφαλίζει τήν προσφορὰν εὐθηνῶν εἰδῶν διατροφῆς διὰ τοὺς βιομηχανικούς ἐργάτας καὶ οὕτω μειώνει εἰς τὸ ἐλάχιστον τὰς ἀφορμὰς διὰ μισθολογικὰς διεκδικήσεις αἱ ὁποῖαι, συνήθως, συμπιέζουν τὰ βιομηχανικὰ κέρδη (καὶ συνεπῶς τὸ μέγεθος τῶν ἐπενδύσεων), ἢ αὐξάνουν τὸ κόστος παραγωγῆς καὶ τὰς τιμὰς τῶν βιομηχανικῶν προϊόντων.

Ἡ διεύρυνσις, ἐξ ἄλλου, τοῦ βιομηχανικοῦ κλάδου διευκολύνει ποικιλοτρόπως τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὸν ἐκσυγχρονισμόν τῆς γεωργίας : (i) αὐξάνει τὴν ζήτησιν ἢ ὁποῖα, εἰς χαμηλὰ ἐπίπεδα κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος, κατευθύνεται εἰς εἶδη διατροφῆς καὶ γεωργικὰς πρώτας ὕλας καὶ οὕτω κινητοποιεῖ τοὺς ἐν ἀδρανεῖᾳ γεωργικούς πόρους· (ii) ἀπορροφᾷ τὰ πλεονάσματα γεωργικῆς ἐργασίας πρὸς ὄφελος, τόσον τῶν ἐργατῶν οἱ ὅποιοι ἐγκαταλείπουν τὴν γῆν χάριν πλέον ἀποδοτικῶν ἀπασχολήσεων, ὅσον καὶ τῶν παραμενοντίων, τῶν ὁποίων ἡ μέση παραγωγικότης καὶ τὸ εἰσόδημα ἀνέρχονται· (iii) διευκολύνει τὴν δημιουργίαν βιωσίμων καὶ οἰκονομικῶς ἀποδοτικῶν γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων, δεδομένου ὅτι ἡ ἔξοδος μέρους τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ ἀσκεῖ μειωτικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς τιμῆς τῆς γῆς ὑποβοηθοῦσα οὕτω τὴν μεγέθυνσιν τοῦ γεωργικοῦ κλήρου (αἱ μεγάλαι γεωργικαὶ ἐκμεταλλεύσεις εἶναι περισσότερο ἐπιδεκτικαὶ ἐκμηχανίσεως καὶ γενικῶς ἐκσυγχρονισμοῦ).

Φαίνεται συνεπῶς ὡς μᾶλλον ἐπικρατεστέρα ἢ ἄποψις ὅτι, κατὰ τὰς πρώτας φάσεις τῆς ἀναπτύξεως καὶ μέχρις ὅτου ἤθελεν ἐπιτευχθῆ ὕψος γεωργικῆς παραγωγῆς καταλείπον πλεόνασμα ἐπαρκὲς διὰ τὴν διατροφὴν ἑνὸς αὐξανομένου ἀστικοῦ πληθυσμοῦ (ἢ τὸ τυχὸν ἔλλειμμα νά καλύπτεται ἀνέτως διὰ εἰσπράξεων ἐξ ἐξαγωγῶν βιομηχανικῶν προϊόντων), ὁ γεωργικὸς τομεὺς δὲν θά ἦτο ἐξυπηρετικὸν νά τεθῆ εἰς τὸ περιθώριον. Ἐμφασίς εἰς τὴν ταχεῖαν ἐκβιομηχάνισιν καὶ ἐσπευσμένη μεταφορὰ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ εἰς ἐξωγεωργικὰς ἀπασχολήσεις θά ἦτο δυνατόν, διὰ πολλοὺς λόγους, νά ἐπιβραδύνη μᾶλλον παρά νά ἐπιταχύνῃ τὴν γενικὴν οἰκονομικὴν πρόοδον τῆς χώρας.

Ἐν συνόψει, τὸ περιεχόμενον τῆς ἐννοίας τῆς ἀλληλεξαρτήσεως θὰ ἡδύνατο ἐνταῦθα νὰ προσδιορισθῆ ὡς ἐξῆς : Ὁ ρόλος, τῆς μὲν γεωργίας εἶναι ἡ προσφορά παραγωγικῶν συντελεστῶν (ἐργασίας καὶ ἀποταμιεύσεων) διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν εἰς ἐργατικὰς χεῖρας καὶ κεφάλαια ἀναγκῶν τῆς ἀναπτυσσομένης βιομηχανίας, τῆς δὲ βιομηχανίας ἡ διενέργεια ἐπενδύσεων (ἐξ ἐπιχειρηματικῶν κερδῶν καὶ μεταφερομένων γεωργικῶν ἀποταμιεύσεων) πρὸς δημιουργίαν νέων εὐκαιριῶν ἀπασχολήσεως καὶ ἀπορρόφησιν τῆς προσφερομένης ἐργασίας. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐπιτυγχάνεται βαθμιαίως, ἐπέκτασις τοῦ παραγωγικοῦ δυναμικοῦ τοῦ βιομηχανικοῦ κλάδου, ἐκσυγχρονισμὸς τοῦ γεωργικοῦ τομέως, αὐξήσις τοῦ συνολικοῦ καὶ τοῦ κατὰ κεφαλὴν ἐθνικοῦ προϊόντος καί, εἰς ἕν τελευταῖον στάδιον, ὀλοκλήρωσις τῆς οἰκονομίας (ἀπόδοσις τοῦ ὄρου integration), ἤτοι ἐξίωσις τῆς ὀριακῆς παραγωγικότητος καὶ τῆς ἀμοιβῆς τῶν συντελεστῶν ἐργασίας καὶ κεφαλαίου μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν παραγωγικῶν κλάδων.

3. Ἡ διαδικασία οἰκονομικοῦ μετασχηματισμοῦ

Ἡ ἀνωτέρω συνοπτικὴ διατύπωσις τῆς ἐννοίας τῆς ἀλληλεξαρτήσεως γεωργίας - βιομηχανίας ἀναλύεται λεπτομερῶς εἰς τὸ θεωρητικὸν υπόδειγμα τῶν J. Fei καὶ G. Ranis, τὰ κυριώτερα σημεῖα τοῦ ὁποίου θὰ ἐπιχειρηθῆ νὰ περιληφθοῦν εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον.

Ἡ ἀπλοποιημένη μορφή τοῦ ὑποδείγματος περιλαμβάνει δύο τομεῖς, ἤτοι τὸν μέγαν καὶ καθυστερημένον γεωργικὸν τομέα καὶ τὸν μικρὸν ἀλλὰ ἐν ἀναπτύξει βιομηχανικόν. Ἄγνοεῖται ἐνταῦθα ὁ τομεὺς τῶν ὑπηρεσιῶν, τοῦ ὁποίου ὁ δυναμικὸς ρόλος ἐμφανίζεται εἰς ἕν προηγμένον μᾶλλον στάδιον ἀναπτύξεως, ὡς ἐκεῖνο τὸ ὅποιον δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι διανύουν σήμερον αἱ χώραι τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ Βορείου Ἀμερικῆς.

3α. Αἱ παραγωγικαὶ συνθήκαι εἰς τὴν γεωργίαν

Κατ' ἀρχὴν εἶναι οὐσιῶδες νὰ ἀναφερθῆ τις εἰς τὰς ἐπικρατούσας παραγωγικὰς συνθήκας εἰς τὴν γεωργίαν καὶ τὴν βιομηχανίαν τῆς ὑπαναπτύκτου χώρας. Αἱ παραγωγικαὶ συνθήκαι εἰς τὴν γεωργίαν δύνανται νὰ δοθοῦν δι' ἀπλῆς συναρτήσεως παραγωγῆς εἰς τὴν ὁποίαν οἱ δύο βασικοὶ συντελεσταὶ παραγωγῆς, ἔδαφος καὶ ἐργασία, ἀπεικονίζονται ἐπὶ τοῦ καθέτου καὶ ὀριζοντίου ἄξονος ἀντιστοίχως, ὡς εἰς τὸ διάγραμμα 1α (1). Εἰς τὸ διάγραμμα ἐμφανίζονται ἐπίσης αἱ καμπύλαι ἰσοπαραγωγῆς M_1 , M_2 , M_3 καὶ αἱ ἀκτινοειδεῖς εὐθεῖαι $O_1\Psi$ καὶ $O_1\Omega$ αἱ ὁποῖαι ὀρίζουν τὴν περιοχὴν δυνητικῆς ὑποκαταστάσεως παραγωγικῶν συντελεστῶν ($\Psi O_1\Omega$). Εἶναι ἐμφανὲς ὅτι ἡ τομὴ τῆς εὐθείας TE μὲ τὴν καμπύλην M_3

1. Ὁ συντελεστὴς κεφάλαιον δύναται νὰ θεωρηθῆ ὅτι αὐξάνει τὴν ποσότητα μιᾶς δεδομένης ποιότητος ἐδάφους καὶ συνεπῶς νὰ ταυτισθῆ πρὸς τὸν συντελεστὴν ἔδαφος. Περαιτέρω, ὑποτίθεται ὅτι αἱ αὐξήσεις τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου εἰς ἕν ἀρχικὸν στάδιον ἀναπτύξεως δὲν εἶναι σημαντικαὶ καὶ ἐπομένως τὸ ἔδαφος, ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω ἐννοίαν, δύναται νὰ ἐκληφθῆ ὡς σταθερὸν (ἴσον ἐνταῦθα πρὸς O_1T).

εις τὸ σημεῖον Σ προσδιορίζει τὸ μέγεθος τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ ($TΣ = O_1Λ_3$) τὸ ὁποῖον δύναται νὰ χρησιμοποιηθῆ παραγωγικῶς ὁμοῦ με ἔδαφος O_1T . Ἡ σχέση $TΣ/O_1T$ δίδει τὸν «συντελεστὴν παραγωγικῆς χρησιμοποίησεως τῆς ἐργασίας», ὁ ὁποῖος ὑποδηλοῦται ἐπίσης καὶ ἐκ τῆς κλίσεως τῆς εὐθείας $O_1Σ$. Σημειοῦται, πάντως, ὅτι εἰς τὰς περισσοτέρας τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν, ἢ πραγματικῆς σχέσεως ἐργασίας - ἔδαφους (TE/O_1T) συμβαίνει νὰ εἶναι μεγαλύτερα τοῦ συντελεστοῦ παραγωγικῆς χρησιμοποίησεως τῆς ἐργασίας (ἤτοι $TE/O_1T > TΣ/O_1T$) κατὰ τὸ πλεόνασμα ἐργασίας τὸ ὁποῖον ὑπάρχει εἰς τὸν γεωργικὸν τομέα, ἴσον ἐν προκειμένῳ πρὸς ΣΕ μονάδας ἐργασίας (*).

Τὰ διαγράμματα 1β καὶ 1γ συμπληρώνουν τὴν περιγραφὴν τῶν παραγωγικῶν συνθηκῶν εἰς τὴν γεωργίαν. Τὸ διάγραμμα 1β δεικνύει ὅτι ἡ καμπύλη συνολικῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας ἀνέρχεται προοδευτικῶς μέχρι τοῦ σημείου N_1 καὶ ἐν συνεχείᾳ ὀριζοντιοῦται. Τὸ σημεῖον N_1 ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ σημεῖον Σ τοῦ διαγράμματος 1α ὅπου ἡ καμπύλη ἰσοπαραγωγῆς M_2 τέμνει τὴν εὐθεῖαν TE (εἰς τὸ ὕψος τῆς σταθερᾶς γεωργικῆς γῆς). Ἡ ὀριζοντίωσις τῆς καμπύλης συνολικῆς παραγωγικότητος εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὑποδηλοῖ ὅτι προσθήκη ἐργασίας πέραν τῶν $TΣ$ μονάδων δὲν αὐξάνει τὸ συνολικὸν γεωργικὸν προϊόν. Τοῦτο ἐμφαίνεται, ἐξ ἄλλου, καὶ ἐκ τοῦ διαγράμματος 1γ ἔνθα ἡ καμπύλη ὀριακῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας λαμβάνει τιμὴν ἴσην πρὸς τὸ μηδὲν μεταξύ τῶν σημείων H καὶ Z :

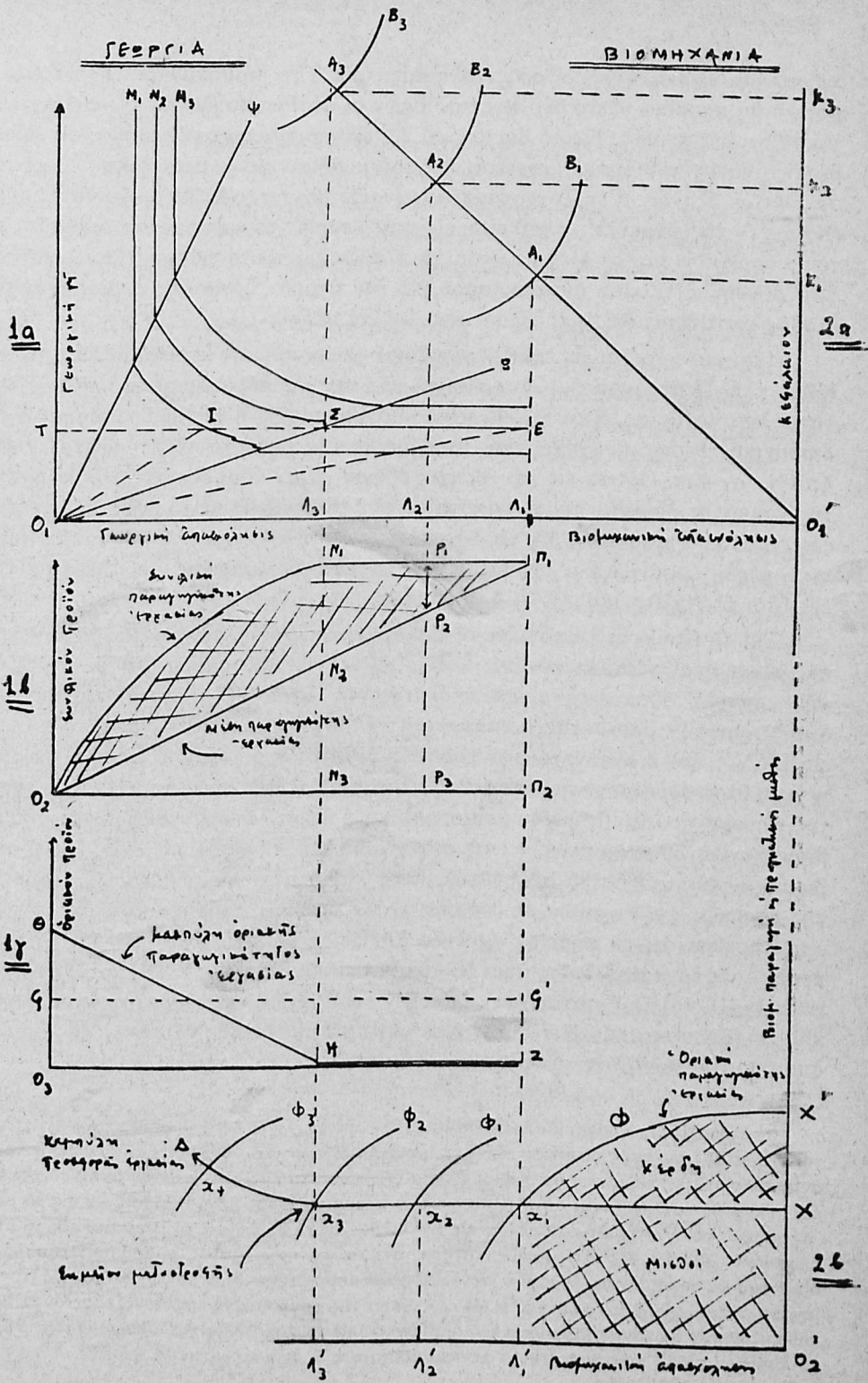
3β. Αἱ παραγωγικαὶ συνθῆκαι εἰς τὴν βιομηχανίαν

Αἱ παραγωγικαὶ συνθῆκαι εἰς τὴν βιομηχανίαν περιγράφονται εἰς τὰ διαγράμματα 2α καὶ 2β (*). Ἐνταῦθα, ἡ συνάρτησις παραγωγῆς ἐμφανίζει ὡς βασικοὺς παραγωγικοὺς συντελεστὰς τὸ κεφάλαιον καὶ τὴν ἐργασίαν, ἐπὶ τοῦ καθέτου καὶ ὀριζοντίου ἄξονος ἀντιστοίχως (διάγραμμα 2α). Ἡ ἐπεκτατικὴ τάσις τῆς βιομηχανίας συμβολίζεται, κατὰ τὰ γνωστά, ὑπὸ τῆς γραμμῆς $O_1' A_1 A_2 A_3 \dots$ καὶ τὰς καμπύλας ἰσοπαραγωγῆς $B_1 B_2 B_3 \dots$, εἰς διαδοχικοὺς συνδυασμοὺς κεφαλαίου καὶ ἐργασίας $O_1' K_1 - O_1' Λ_1$, $O_1' K_2 - O_1' Λ_2$, $O_1' K_3 - O_1' Λ_3 \dots$

Ἡ μετακίνησις ἐργατῶν πρὸς τὴν βιομηχανίαν ἀποτελεῖ οἰκονομικὸν γεγονός καὶ λαμβάνει χώραν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δυνάμεων τῆς ἀγορᾶς. Γενεσιουργὸς λόγος μᾶς τοιαύτης μετακινήσεως θὰ ἦδύνατο νὰ εἶναι μία αὐτόνομος αὐξήσις τῆς ζήτησεως διὰ βιομηχανικὰ προϊόντα, ἢ μία γενικὴ αὐξήσις τῆς παραγωγικότητος ἢ ὁποῖα θὰ ἔθετεν εἰς λειτουργίαν τὸν μηχανισμόν ἀνακατανομῆς τῶν πόρων βάσει τῶν ἐλαστικότητων ζήτησεως. Εἰς οἰανδήποτε περίπτωσιν θὰ ἐνεφα-

1. Ὡς πλεόνασμα ἐργασίας νοεῖται ἐνταῦθα ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑποαπασχολουμένων ἐργατῶν οἱ ὁποῖοι θὰ ἠδύναντο νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἐκ τῆς γεωργίας, ἄνευ πτώσεως τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς καὶ τοῦτο, βεβαίως, ἐφόσον οἱ παραμένοντες θὰ ἀπεδέχοντο νὰ καλύψουν τὴν διαφορὰν ἐργαζόμενοι μίαν πλήρη ἡμέραν ἐργασίας ἔναντι μερικῆς ἀπασχολήσεώς των προηγουμένης.

2. Ἡ συμμετρικὴ τοποθέτησις τῶν δύο ὁμάδων διαγραμμάτων διευκολύνει τὴν παρουσιάσιν τῆς ἀλληλεξαρτήσεως τῶν δύο τομέων καθόσον ἀφορᾷ τὴν προσφορὰν ἐργασίας καὶ κεφαλαίου ὑπὸ τῆς γεωργίας καὶ τὴν ἀπορρόφησιν τῶν συντελεστῶν τούτων παραγωγῆς ὑπὸ τῆς ἀναπτυσσομένης βιομηχανίας.

νίζετο μία καμπύλη προσφοράς εργασίας προς την βιομηχανία, της οποίας η μορφή θα προσδιορίζετο υπό των συνθηκών αι οποίαι επικρατοῦν ἐντὸς τοῦ γεωργικοῦ τομέως κυρίως. Εἰς τὸ διάγραμμα 2β, ἔνθα ὁ πραγματικὸς μισθὸς εἰς ὄρους βιομηχανικῶν προϊόντων μετρεῖται ἐπὶ τοῦ καθέτου καὶ ἡ ἀπασχόλησις ἐπὶ τοῦ ὀριζοντίου ἄξονος, ἡ ἐν λόγῳ καμπύλη εἶναι ἡ $X\chi_1\chi_2\chi_3\chi_4\Delta$. Τὸ ὀριζόντιον τμήμα ($X\chi_1\chi_2\chi_3$) τῆς καμπύλης ὀφείλεται εἰς τὴν ὑπαρξιν πλεονάσματος εργασίας εἰς τὸν γεωργικὸν τομέα. Μέχρις ὅτου τὸ πλεόνασμα τοῦτο ἤθελεν ἐξαντληθῆ καὶ ὑπὸ συνθήκας τελείου ἀνταγωνισμοῦ εἰς τὴν ἀγορὰν εργασίας, ὁ βιομηχανικὸς μισθὸς ὑποτίθεται ὅτι ἐμποδίζεται ἀπὸ τοῦ νὰ ἀυξηθῆ (1).

Εἶναι φανερόν ὅτι εἰς ἐκάστην διαδοχικὴν προσθήκην κεφαλαίου, ἦτοι K_1K_2 , K_2K_3 κλπ. (διάγραμμα 2α) ἀντιστοιχεῖ μία νέα καμπύλη ὀριακῆς παραγωγικότητος τῆς εργασίας, ἦτοι Φ_1 , Φ_2 κλπ. (διάγραμμα 2β) ἡ ὁποία προσδιορίζει τὰς διαδοχικὰς θέσεις βραχυχρονίου ἰσορροπίας τῆς βιομηχανικῆς ἀπασχολήσεως, ἦτοι χ_2 , χ_3 κλπ. Οὕτως, εἰς τὴν βραχυχρόνιον θέσιν ἰσορροπίας χ_1 (ἔνθα ἡ τομὴ τῆς καμπύλης ὀριακῆς παραγωγικότητος τῆς εργασίας Φ μετὰ τὸ ὕψος τοῦ τρέχοντος ἐργατικοῦ μισθοῦ $O_2'X$), τὸ σύνολον τοῦ ἐργατικοῦ μισθοῦ καὶ τὰ βιομηχανικὰ κέρδη ἐμφανίζονται εἰς τὰς δύο σκιασμένας ἐπιφανείας τοῦ διαγράμματος 2β, ἦτοι $O_2'X\chi_1\Lambda_1'$ καὶ $XX'\chi_1$ ἀντιστοίχως.

Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει λοιπὸν ὅτι τὰ βιομηχανικὰ κέρδη ἐπενδύονται, αἱ διαδοχικὰ προσθήκαι νέου κεφαλαίου K_1K_2 , K_2K_3 ,... (διάγραμμα 2α) μετατοπίζουν τὴν καμπύλην ὀριακῆς παραγωγικότητος τῆς εργασίας πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ διευρύνουν τὴν βάσιν τῆς βιομηχανικῆς ἀπασχολήσεως (ἀπὸ $O_2'\Lambda_1'$ εἰς $O_2'\Lambda_2'$ εἰς $O_2'\Lambda_3'$...) διὰ συνεχοῦς ἀντλήσεως ἐργατικοῦ δυναμικοῦ ἐκ τῆς γεωργίας μέχρις ὅτου τὸ πλεόνασμα γεωργικῆς εργασίας ἐξαντληθῆ (σημεῖον χ_3). Πέραν τοῦ σημείου τούτου (σημεῖον μεταστροφῆς) ἡ προσέλκυσις ἐργατῶν γῆς ὑπὸ τῆς βιομηχανίας δύναται βεβαίως νὰ συνεχισθῆ ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν, ὅμως, ὅτι ὁ βιομηχανικὸς μισθὸς θὰ ἀυξηθῆ, ὥστε νὰ καθίσταται συμφέρουσα ἡ ἐξοδος ἐκ τῆς γεωργίας καὶ ἐργατῶν μετὰ θετικὴν πλεον ὀριακὴν παραγωγικότητα. Συναφῶς παρατηρεῖται ὅτι τὸ σημεῖον χ_3 , ἔνθα ἀρχίζει ἡ ἀλλαγὴ κλίσεως τῆς γραμμῆς προσφοράς εργασίας (διάγραμμα 2β) συμπίπτει μετὰ τὰ σημεῖα H , N_1 καὶ Σ (διαγράμματα 1γ, 1β καὶ 1α ἀντιστοίχως). Οἴκοθεν νοεῖται ὅτι ἡ ἐξοδος ἐργατικοῦ δυναμικοῦ ἐκ τῆς γεωργίας θέλει συνεχισθῆ μέχρις ὅτου ἐπέλθῃ ἐξίσωσις τῆς ὀριακῆς ἀμοιβῆς τοῦ συντελεστοῦ ἐργασία εἰς ἀμφοτέρους τοὺς τομεῖς.

1. Ἐνταῦθα ἀπαιτεῖται μία διευκρίνησις: Θεωρητικῶς, ἡ ὑπαρξὶς ὀριακῆς παραγωγικότητος τῆς εργασίας ἴσης πρὸς τὸ μηδὲν εἰς τὴν οἰκονομίαν (γεωργικὸς τομεὺς) καὶ συνθηκῶν τελείου ἀνταγωνισμοῦ θὰ ἐσήμαινεν ὅτι ἡ βιομηχανία συνδυάζει τὸ ὑπάρχον κεφάλαιον μετὰ τὴν ἐργασίαν ὥστε νὰ ἐμφανίσῃ καὶ αὐτὴ ὀριακὴν παραγωγικότητα τῆς εργασίας ἴσην πρὸς τὸ μηδέν. Ἀλλὰ τότε καὶ ὁ πραγματικὸς μισθὸς εἰς τὴν βιομηχανίαν θὰ ἔπρεπε νὰ ἰσοῦται πρὸς τὸ μηδέν, ὅπερ δὲν συμβαίνει. Εἰς τὴν πραγματικότητα, ὁ βιομηχανικὸς μισθὸς προσδιορίζεται ὑπὸ ἐξωοικονομικῶν παραγόντων. Ὑπάρχει συνεπῶς συνδυασμὸς κεφαλαίου καὶ ἐργασίας εἰς τὴν βιομηχανίαν τοιοῦτος, ὥστε ἡ ὀριακὴ παραγωγικότης τῆς ἐργασίας νὰ ἰσοῦται πρὸς τὸν θετικῶς καθοριζόμενον τρέχοντα βιομηχανικὸν μισθὸν (ὡς εἰς τὸ σημεῖον χ_1 τοῦ διαγράμματος 2β). Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐπιτυγχάνεται ἡ μεγιστοποίηση τῶν ἐπιχειρηματικῶν κερδῶν.

4. Ἡ δημιουργία τοῦ πλεονάσματος γεωργικῶν ἀποταμιεύσεων

Τὰ βιομηχανικά κέρδη δὲν ἀποτελοῦν τὴν μοναδικὴν πηγὴν κεφαλαίων διὰ ἐπενδύσεις εἰς τὴν βιομηχανίαν. Ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἡ γεωργία δύναται, ὑπὸ ὀρισμένες προϋποθέσεις, νὰ συμμετάσχη εἰς τὴν χρηματοδότησιν τῆς βιομηχανικῆς ἐπεκτάσεως διὰ «κεκρυμμένων» ἀποταμιεύσεων αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζονται ταυτοχρόνως μὲ τὴν μεταφορὰν πλεονάσματος γεωργικοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ πρὸς τὴν βιομηχανίαν.

Εἰς τὴν ὁμάδα διαγραμμάτων 1 ὑπετέθη ὅτι μὲ σταθερὰν τὴν γεωργικὴν γῆν (O_1T) καὶ μὲ πραγματικὸν ἐργατικὸν δυναμικὸν εἰς τὴν γεωργίαν TE μονάδων ($=O_1\Lambda_1 = O_2\Pi_2$), ὑπάρχει πλεόνασμα ἐργασίας ἴσον πρὸς N_3P_2 μονάδων ($=\Lambda_3\Lambda_1 = \Sigma E$). Ἐξ ἄλλου, εἰς ἐπίπεδον συνολικοῦ γεωργικοῦ προϊόντος $\Pi_1\Pi_2$, ἡ μέση παραγωγικότης τῆς γεωργικῆς ἐργασίας εἶναι $\Pi_1\Pi_2/O_2\Pi_2$, ὑποδηλουμένη καὶ διὰ τῆς κλίσεως τῆς γραμμῆς $O_2\Pi_1$.

Δεδομένου τοῦ πλεονάσματος ἐργασίας εἰς τὴν γεωργίαν καὶ ὑπὸ συνθήκας τελείου ἀνταγωνισμοῦ, ἡ ὀριακὴ παραγωγικότης καὶ συνεπῶς ἡ ἀμοιβὴ τῆς ἐργασίας εἰς τὴν γεωργίαν θὰ ἔπρεπε νὰ ἰσοῦται πρὸς τὸ μηδέν. Τοιοῦτον τι ὅμως δὲν συμβαίνει, ἰδιαιτέρως εἰς τὴν γεωργίαν, ἔνθα ὁ ἐργατικὸς μισθὸς εἶναι θεσμικῶς καθορισμένος, λόγῳ κυρίως τοῦ οἰκογενειακοῦ χαρακτήρος τῆς ὀργανώσεως τῶν γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων. Οἱ ἐργάται γῆς, κατὰ κανόνα ἐξαρτώμενα μέλη τῆς γεωργικῆς οἰκογενείας, εἴθισται νὰ διανέμουν μεταξὺ τῶν τόσον τὸν συνολικὸν ὄγκον ἐργασίας ὅσον καὶ τὸ συνολικὸν προϊόν τῆς οἰκογενειακῆς ἐκμεταλλεύσεως. Ὀριακὴ παραγωγικότης καὶ ἀμοιβὴ ἴση πρὸς τὸ μηδέν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὑπὸ τὴν ὁποῖαν ἀπαντᾷ εἰς τοὺς ἐξωγεωργικοὺς τομεῖς τῆς οἰκονομίας, δὲν ὑφίσταται εἰς τὴν γεωργίαν.

Δύναται συνεπῶς νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι ὁ πραγματικὸς μισθὸς εἰς τὴν γεωργίαν ἰσοῦται πρὸς τὴν μέσην παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας καὶ ὄχι πρὸς τὴν ὀριακὴν. Οὕτως, ἄλλωστε, ἐρμηνεύεται καὶ τὸ γεγονός ὅτι τὸ πλεόνασμα ἐργατικοῦ δυναμικοῦ δὲν ἐγκαταλείπει εὐκόλως τὸν γεωργικὸν τομέα διὰ νὰ προστεθῇ εἰς τὴν ἀστικὴν ὑποαπασχόλησιν καὶ ἀνεργίαν. Ὑπάρχει δηλαδὴ θεσμικὸν ἐπίπεδον πραγματικοῦ μισθοῦ εἰς τὴν γεωργίαν, ἴσον πρὸς τὴν μέσην παραγωγικότητα, τὸ ὁποῖον συγκρατεῖ τὸ πλεόνασμα ἐργατῶν γῆς εἰς τὴν ὑπαιθρον. Ὑποστηρίζεται δέ, ὅτι, δι' ὅσον χρόνον ὑπάρχει πλεόνασμα ἐργασίας, τὸ ἐπίπεδον πραγματικοῦ μισθοῦ εἰς τὴν γεωργίαν δύναται νὰ παραμένῃ σταθερὸν (Constant Institutional Wage Hypothesis). Ἡ διακεκομμένη γραμμὴ φφ' εἰς τὸ διάγραμμα 1γ ὑποδηλοῖ τὸ μέσον ἐπίπεδον ἀπολαμβανομένου μισθοῦ εἰς τὴν γεωργίαν (σταθερὸν μέχρις ἐξαντλήσεως τοῦ πλεονάσματος ἐργασίας).

Διὰ τῆς μεταφορᾶς P_3P_2 ἐργατῶν γῆς εἰς τὴν βιομηχανίαν, ἡ ἀπασχόλησις εἰς τὴν γεωργίαν μειοῦται εἰς O_2P_3 , ἀλλὰ τὸ συνολικὸν γεωργικὸν προϊόν παραμένει εἰς ἐπίπεδον P_1P_3 ($=\Pi_1\Pi_2$). Τὸ συνολικὸν ποσὸν τοῦ ἀπολαμβανομένου σταθεροῦ μισθοῦ μειοῦται, ἐν τούτοις, ἀπὸ $\Pi_1\Pi_2$ εἰς P_1P_3 . Ἡ διαφορὰ P_1P_2 , μετὰξὺ συνολικοῦ ἀγροτικοῦ προϊόντος καὶ νέας συνολικῆς ἀμοιβῆς τῆς ἐργασίας,

ἀντιπροσωπεύει τὸ καλούμενον πλεόνασμα γεωργικῶν ἀποταμιεύσεων. Συνίσταται δὲ ἀπὸ τὸ σύνολον τῶν μισθῶν τῶν μετακινηθέντων ἐργατῶν γῆς οἱ ὅποιοι, ὄντες εἰς τὴν γεωργίαν ἐν πλεονάσματι, κατηνάλωνον τὴν μέσσην ἀμοιβὴν τῆς ἐργασίας ὡς ἐξηρημένα πρόσωπα τῆς γεωργικῆς ἐκμεταλλεύσεως. Τὸ ἐν λόγῳ πλεόνασμα δύναται, ἢ νὰ καταναλωθῇ ὑπὸ τῶν παραμενόντων εἰς τὴν γεωργίαν ἐργατῶν (πρᾶγμα τὸ ὅποιον θὰ ἐσήμαινεν ὅτι ἡ ὑπόθεσις περὶ σταθερότητος τοῦ ἐπιπέδου τοῦ πραγματικοῦ μισθοῦ εἰς τὴν γεωργίαν αἴρεται), ἢ νὰ ἀποταμιευθῇ.

Ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι δὲν καταναλώνεται, τὸ πλεόνασμα γεωργικῶν ἀποταμιεύσεων δύναται νὰ μεταφερθῇ εἰς τὴν βιομηχανίαν καὶ νὰ ἀποτελέσῃ τὴν δευτέραν πηγὴν χρηματοδοτήσεως τῆς βιομηχανικῆς ἐπεκτάσεως. Εἰς πολὺ πτωχὰς χώρας, μάλιστα, εἰς τὰς ὁποίας ἡ γεωργία ἀποτελεῖ εἰσέτι τὴν βασικὴν πηγὴν προμηθείας συντελεστῶν παραγωγῆς, ἡ μεταφορὰ γεωργικῶν ἀποταμιεύσεων ἐκτὸς γεωργίας συνιστᾷ πρωταρχικῆς σημασίας ἐνέργειαν ἐὰν πρόκειται νὰ τεθοῦν αἱ βάσεις διὰ βιομηχανικὴν ἐπέκτασιν. Ἄλλὰ καὶ εἰς μετέπειτα στάδια, ἡ σημασία τῆς μεταφορᾶς γεωργικῶν ἀποταμιεύσεων εἰς τὸν βιομηχανικὸν τομέα δὲν μειοῦται. Σημειωτέον ὅτι μόνη ἡ μετακίνησις πλεονάζοντος γεωργικοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ εἰς τὴν βιομηχανίαν θὰ ἀπερρόφα μέγα μέρος βιομηχανικῶν κερδῶν (προοριζομένων διὰ ἐπένδυσιν) πρὸς πληρωμὴν μισθῶν εἰς τοὺς νέους βιομηχανικοὺς ἐργάτας. Ἡ ταυτόχρονος μεταφορὰ τοῦ γεωργικοῦ πλεονάσματος ἀποταμιεύσεων ἔχει τὴν ἔννοιαν ὅτι ἕκαστος μετακινούμενος ἐργάτης γῆς φέρει μεθ' ἑαυτοῦ τὴν μέσσην ἀμοιβὴν τὴν ὁποίαν ἀπελάμβανεν ὅτε εὐρίσκετο εἰς τὸν γεωργικὸν εομέα.

5. Ἡ διοχέτευσις τοῦ πλεονάσματος εἰς τὴν βιομηχανίαν

Ἡ ἔννοια τῆς ταυτοχρόνου μεταφορᾶς πλεονάσματος ἐργατικοῦ δυναμικοῦ καὶ πλεονάσματος ἀποταμιεύσεων ἀπὸ τὴν γεωργίαν εἰς τὴν βιομηχανίαν δύναται νὰ διευκρινισθῇ μέσω ἑνὸς ἀπλοῦ παραδείγματος, εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἀπομονωμένης πρωτογενοῦς κοινωνίας τοῦ τύπου Ροβινσῶνος καὶ Παρασκευᾶ. Ὑποτίθεται ὅτι, ἀρχικῶς, ἡ δραστηριότης τῶν δύο τούτων ἀτόμων συνίσταται ἀπὸ ἀλιεῖαν τεσσάρων ὥρων ἡμερησίως καὶ ὅτι ἡ συλλαμβανομένη ποσότης ἰχθύων ἐπαρκεῖ διὰ τὴν διατροφήν των. Ἐν συνεχείᾳ οἱ δύο ναυαγοὶ συμφωνοῦν τὰ ἑξῆς: Ὁ μὲν Παρασκευᾶς θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ ἀσχολῆται μὲ τὴν ἀλιεῖαν, ἀλλὰ ἐπὶ ὀκτώωρον ἡμερησίως (ὥστε νὰ ἐξασφαλίζεται ἡ ἰδία ὡς καὶ προηγουμένως ποσότης ἰχθύων), ὁ δὲ Ροβινσῶν θὰ ἀναλάβῃ τὴν κατασκευὴν κατοικίας (πρὸς κάλυψιν τῆς ἀνάγκης στεγάσεώς των). Ἐνταῦθα ἐξυπακούεται ὅτι, ἐνῶ ὁ Ροβινσῶν θὰ ἀσχολῆται μὲ τὴν κατασκευὴν τῆς κατοικίας, θὰ ἐξακολουθῇ νὰ διατρέφεται μὲ τὴν ἰδίαν ποσότητα ἰχθύων ὡς καὶ πρότερον, καίτοι δὲν θὰ συμμετέχῃ πλέον εἰς τὴν ἀλιευτικὴν δραστηριότητα. Ἐν ἄλλοις λόγοις, ὁ Ρ., ἀναλαμβάνων ἀπασχόλησιν εἰς τὸν τομέα τοῦ οἰκισμοῦ (ἐνῶ πρότερον ἦτο ἐν πλεονάσματι εἰς τὸν τομέα τῆς ἀλιείας) διατρέφεται μὲ τὸ πλεόνασμα ἰχθύων τοῦ Π., τὸ ὅποιον ὁμως, οὗτος ἀποφεύγει νὰ καταναλώσῃ.

Εἰς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα φαίνεται εὐκρινῶς ὅτι ἡ συμβολὴ τῆς ἀλιείας εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ οἰκισμοῦ ἔγκειται εἰς τὴν προσφορὰν πλεονάσματος ἐργασίας καί, ταυτοχρόνως, πλεονάσματος τροφίμων (ἀποταμιεύσεων), τὸ ὁποῖον ἐδημιουργήθη μὲ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Ρ. ἀπὸ τὴν ἀλιείαν. Τὸ παράδειγμα, ὅμως, τοῦτο δὲν δίδει σαφῆ ἰδέαν περὶ τοῦ πῶς, εἰς τὰ πλαίσια μιᾶς οἰκονομίας, ἡ μεταφορὰ αὐτῆ καθίσταται δυνατῆ. Πρὸς τοῦτο εἶναι οὐσιῶδες νὰ καθορισθῆ ποῖος εἶναι ὁ κύριος τοῦ πλεονάσματος καὶ ποῖος τοῦ νεοδημιουργουμένου κεφαλαιακοῦ ἀγαθοῦ. Εἰς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα ἡ ἀπάντησις εἶναι ὅτι τὸ ζεῦγος τῶν ναυαγῶν κατέχει ἀμφοτέρω ἀπὸ κοινού. Παρομοίᾳ ἀπάντησις θὰ ἠδύνατο ἐπίσης νὰ δοθῆ καὶ προκειμένου περὶ χωρῶν αἱ ὁποῖαι ἔχουν σοσιαλιστικὴν οἰκονομικὴν ὀργάνωσιν. Εἰς τὴν Σοβιετικὴν Ἐνωσιν, λόγου χάριν, ἡ μεταφορὰ τοῦ πλεονάσματος ἀποταμιεύσεων ἀπὸ τὴν γεωργίαν εἰς τὴν βιομηχανίαν ὑπῆρξεν ἀπλῆ ἐνέργεια τῆς κεντρικῆς οἰκονομικῆς ἐξουσίας (μέσω συστήματος χαμηλῶν τιμῶν διὰ γεωργικὰ προϊόντα).

Εἰς ἐλευθέρᾳ ὅμως οἰκονομίας καὶ εἰς μεγάλην ποικιλίαν παραλλαγῶν, τὸ γεωργικὸν πλεόνασμα δυνατόν νὰ ἀνήκη, ἢ εἰς μικροκαλλιεργητάς, ἢ εἰς γαιοκτῆμονας ἢ εἰς τὸ κράτος· τὸ δὲ νεοδημιουργούμενον βιομηχανικὸν κεφάλαιον δυνατόν νὰ ἀνήκη, ἢ εἰς τὸ κράτος, ἢ εἰς βιομηχάνους, ἢ εἰς ἐργάτας. Θὰ πρέπει συνεπῶς νὰ ὑπάρχη (ἢ νὰ δημιουργηθῆ ἐπὶ τούτου) ἀποτελεσματικὸν σύστημα τὸ ὁποῖον νὰ ἐξασφαλίζῃ τὴν μεταφορὰν τοῦ ἐν λόγῳ πλεονάσματος εἰς τὴν βιομηχανίαν.

Περαιτέρω ἀνάλυσις εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπαιτεῖ τὴν θεώρησιν τῶν ἐπὶ μέρος φορέων οἱ ὁποῖοι ἐμπλέκονται εἰς τὴν διαδικασίαν μεταφορᾶς τῶν πλεονασμάτων ἐργασίας καὶ ἀποταμιεύσεων ἀπὸ τὴν γεωργίαν εἰς τὴν βιομηχανίαν. Κατ' ἀρχὴν ὑπάρχει ὁ ἰδιωτικὸς γεωργικὸς τομεὺς (γεωργικὰ οἰκοκυριά) ὁ ὁποῖος προμηθεύει συντελεστάς παραγωγῆς εἰς τὸν παραγωγικὸν τομέα (γεωργικαὶ ἐκμεταλλεύσεις) καὶ οὕτω δημιουργεῖται τὸ γεωργικὸν προϊόν. Ἡ διαδικασία μεταφορᾶς ἀρχίζει τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν πλεόνασμα γεωργικοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ ἀποφασίζει νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν γεωργίαν, ἐγκαταλείποντας οὕτω καὶ τὴν μέσση ἀμοιβὴν τῆς ἐργασίας του. Τὸ δημιουργούμενον οὕτω πλεόνασμα γεωργικοῦ προϊόντος κατευθύνεται εἰς τὴν ἀγορὰν ἐμπορευμάτων πρὸς ρευστοποίησιν. Ἐν συνεχείᾳ, τὸ ὅλον ἢ μέρος τῶν εἰσπράξεων εἶναι δυνατόν, ἢ νὰ διατεθῆ διὰ, ἀπ' εὐθείας, ἀπόκτησιν βιομηχανικοῦ κεφαλαιακοῦ ἐξοπλισμοῦ, δημιουργουμένων οὕτω νέων εὐκαιριῶν ἀπασχολήσεως διὰ τοὺς ἐγκαταλείψαντας τὴν γεωργίαν ἐργάτας γῆς (περίπτωσις ἀρχικῆς βιομηχανικῆς ἐπεκτάσεως τῆς Ἰαπωνίας — Cottage Industries) ἢ νὰ μετατραπῆ εἰς ἀπαιτήσεις ἐναντι τοῦ βιομηχανικοῦ τομέως, μέσω τῶν ἀγορῶν χρήματος καὶ κεφαλαίου (μετοχαί, ὁμολογίαι, καταθέσεις εἰς πιστωτικὰ ἰδρύματα κλπ.), πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἰδίου σκοποῦ. Τὸ κύκλωμα συμπληροῦται διὰ θεώρησεως ἀντιστρόφων δραστηριοτήτων ἐκ μέρος τῶν δύο ἀντιστοίχων τομέων τῆς βιομηχανίας (ἰδιωτικοῦ καὶ παραγωγικοῦ).

6. Βασικαὶ προϋποθέσεις μετασχηματισμοῦ

Καθίσταται συνεπῶς ἀνερὸν ὅτι διὰ τὸν ἀπρόσκοπτον μετασχηματισμὸν μιᾶς γεωργικῆς κατὰ βάσιν χώρας εἰς βιομηχανικῶς ἀνεπτυγμένην οἰκονομίαν, τρεῖς τουλάχιστον κύριαι προϋποθέσεις θὰ πρέπει νὰ πληροῦνται :

(α) Συνεχῆς αὔξεις τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς καὶ τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας, ὄχι μόνον πρὸς ἐξασφάλισιν διαρκοῦς ροῆς πλεονασμάτων ἐργασίας καὶ ἀποταμιεύσεων πρὸς τὸν βιομηχανικὸν τομέα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν βελτιώσεως τῶν κατὰ κεφαλὴν γεωργικῶν εἰσοδημάτων χάριν τῆς διευρύνσεως τῆς ἀγορᾶς διὰ βιομηχανικὰ προϊόντα καταναλώσεως. Ἐν ἀδυναμίᾳ βελτιώσεως τῆς γεωργικῆς παραγωγικότητος εἰς ρυθμὸν ὥστε νὰ ἐξυπηρετῇ ἀμφοτέρους τοὺς σκοποὺς τούτους θὰ ἠδύνατο τις νὰ ἀναμένῃ, ἢ ἀπροθυμίαν ἀποχῆς ἐκ τῆς καταναλώσεως τοῦ πρὸς μεταφορὰν πλεονάσματος ἀποταμιεύσεως ὑπὸ τῶν παραμενόντων εἰς τὴν γεωργίαν ἀτόμων, ἢ, εἰς περίπτωσιν βιαίας ἐξαγωγῆς καὶ μεταφορᾶς πλεονάσματος ἀποταμιεύσεων, χρονίαν κατάστασιν χαμηλῶν γεωργικῶν εἰσοδημάτων, ἀνεπαρκῶν διὰ τὴν διεύρυνσιν τῆς ἀγορᾶς διὰ βιομηχανικὰ προϊόντα καταναλώσεως (οὕτω θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἔμφασις τῆς Σοβιετικῆς οἰκονομίας εἰς τὴν βαρεῖαν βιομηχανίαν δεδομένου ὅτι τοιαύτη προτίμησις δὲν ἀνευρίσκεται μεταξὺ τῶν μαρξιστικῶν δογμάτων).

(β) Ἐξασφάλισις τῆς ἀποχῆς τοῦ παραμένοντος εἰς τὴν γεωργίαν πληθυσμοῦ ἀπὸ τοῦ νὰ καταναλώσῃ τὸ σύνολον τοῦ δημιουργηθέντος ἐκ τῆς ἐξόδου ἐργατικοῦ δυναμικοῦ πλεονάσματος γεωργικοῦ προϊόντος. Πρὸς τοῦτο ἔχουν δοκιμασθῆ πολλοὶ μέθοδοι κατὰ τὸ παρελθόν, ἤτοι ἀπὸ τῆς σχεδὸν βιαίας ἀφαιμάξεως, ἢ ὅποια ὅμως ἐνδέχεται νὰ ἀποβῇ ἀποθαρρυντικὴ τῶν περαιτέρω προσπαθειῶν τῶν γεωργῶν, μέχρι τῆς διακριτικῆς φορολογίας καί, περαιτέρω, μέχρι τῆς σχεδὸν οἰκειοθελοῦς συμμετοχῆς τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὴν προσπάθειαν ἐκβιομηχανίσεως τῆς χώρας (περίπτωσις Ἰαπωνικοῦ λαοῦ).

(γ) Ὑπαρξίς ἀποτελεσματικοῦ συστήματος ἀγορῶν (ἐργασίας, ἐμπορευμάτων, χρήματος) ὥστε τὰ προσφερόμενα γεωργικὰ πλεονάσματα συντελεστῶν παραγωγῆς νὰ εὐρίσκουν εὐκόλως τὴν ὁδὸν πρὸς τὸν βιομηχανικὸν τομέα.

(δ) Τέλος, «σεμνὴ οἰκονομικὴ συμπεριφορὰ» τῶν φορέων — ἐπιχειρηματιῶν τῆς βιομηχανικῆς ἐπεκτάσεως.

Μέρος Δεύτερον : Ἡ ἑλληνικὴ περίπτωσις

7. Αἱ παραγωγικαὶ συνθήκαι εἰς τὴν ἑλληνικὴν γεωργίαν

Ὁ ἔλεγχος τῆς διαδικασίας μακροχρονίου ἀναπτύξεως τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ἀνωτέρω ἀναπτυχθὲν θεωρητικὸν πλαίσιον, διὰ νὰ εἶναι πλήρης, θὰ ἔδει νὰ στηρίζεται ἐπὶ ποσοτικῶν μετρήσεων. Τοιοῦτον τι ὅμως θὰ προσελάμβανεν ἀναγκαστικῶς διαστάσεις ad hoc ἐρεύνης, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἐκφεύγει τοῦ σκοποῦ τοῦ παρόντος ἄρθρου. Ἐνταῦθα ἐκτίθενται ἀπλῶς ὀρισμέναι ἀπόψεις, βάσει ἱστορικῶν κυρίως δεδομένων, αἱ ὅποια, ὅμως, πιστεύεται,

προσδιορίζουν ἐπαρκῶς τὴν κεντρικὴν γραμμὴν τυχὸν ἀναληφθησομένης σοβαρᾶς προσπαθείας ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος.

Προκειμένου διὰ τὴν ἑλληνικὴν γεωργίαν θὰ πρέπει νὰ ἀναδράμη τις εἰς τὸν παρελθόντα αἰῶνα καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ εἰκοστοῦ, ὅτε ἡ γεωργία ἀπετέλει τὴν κυρίαν καί, εἰς πλείστας περιοχάς, τὴν μοναδικὴν οἰκονομικὴν δραστηριότητα. Εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν, καὶ ὑπὸ περιστάσεις διαμορφώσεως τῆς σχέσεως «ἔδαφος - ἐργασία» ὅλως ἰδιαζούσας, δύναται νὰ ἀνιχνευθῇ ἡ ὑπαρξὶς πολλῶν ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθεισῶν σχέσεων ἀλληλεξαρτήσεως (ἢ ἔλλειψις τοιούτων σχέσεων) μεταξὺ γεωργικοῦ καὶ μὴ γεωργικοῦ τομέως.

Κατ' ἀρχὴν, εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὰς παραγωγικὰς συνθήκας εἰς τὴν γεωργίαν, τὸ θέμα ἱστορικῶς ἔχει, ἐν ὀλίγοις, ὡς ἐξῆς : Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς χώρας ἀπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγόν, ὀλόκληρος ἡ γεωργικὴ γῆ περιήλθεν εἰς τὸ Δημόσιον τὸ ὁποῖον, μὲ τὴν σειρὰν του, τὴν διένειμεν εἰς τὸν λαὸν διὰ χαριστικῶν οὐσιαστικῶς πράξεων (εἰς ἀγωνιστάς, χήρας κλπ.). Οὕτω, μέχρι τοῦ 1882 ἡ μεγάλη ἰδιοκτησία ἦτο θεσμὸς ἀνύπαρκτος εἰς τὴν τότε Ἑλλάδα. Ἐν τῷ μεταξύ, τὸ ἔτος 1858, κατηργήθη τὸ σύστημα τῆς δουλοπαροικίας εἰς τὴν τουρκικὴν ἐπικράτειαν καὶ ἐπηκολούθησε διανομὴ τῆς γῆς εἰς ἀκτήμονας Τούρκους οἱ ὅποιοι, ὅμως, μὴ ὄντες ἱκανοὶ νὰ συστήσουν προσοδοφόρους γεωργικὰς ἐκμεταλλεύσεις, ἤρχισαν νὰ πωλοῦν τὸν κλῆρον των. Τοῦτο ἐξεμεταλλεύθησαν πολλοὶ Ἕλληνες, πλούσιοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οἱ ὅποιοι ἐγένοντο κύριοι μεγάλων ἐκτάσεων εἰς περιοχὰς εὐρισκομένας εἰσέτι ὑπὸ τουρκικὴν κατοχὴν. Ὅτε λοιπὸν ἐγένετο ἡ προσάρτησις τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἄρτης (τὸ 1882), ἐν συνεχείᾳ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἠπείρου (μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους) καὶ τέλος τῆς Δ. Θράκης (μετὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον), αἱ περιοχαὶ αὐταὶ εὐρέθησαν εἰς χεῖρας ὀλίγων μεγάλων γαιοκτημόνων. Οὗτοι, μὴ ἔχοντες μεγάλην σχέσιν μὲ τὴν γεωργίαν, ἐξεμεταλλεύοντο τὰ κτήματά των διὰ τοῦ συστήματος τῆς ἐπιμόρτου καλλιέργειας (τσιφλίκια).

Ἡ λύσις τοῦ ἀγροτικοῦ προβλήματος, ὡς χαρακτηριστικῶς ἀπεκάλουν τὴν προσπάθειαν ἀνατροπῆς τῆς οὕτω διαμορφωθείσης καταστάσεως, ἤρχισε τὸ ἔτος 1914, ὅτε διὰ νόμου ἀπηγορεύθησαν αἱ δικαιοπραξίαι ἐπὶ ἀκινήτων εἰς τὰ νέα ἔδαφη. Ὁ νόμος οὗτος ἀπέβλεπεν εἰς τὴν προπαρασκευὴν τοῦ πεδίου διὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν ἀναγκαστικὴν ἀπαλλοτριώσιν καὶ διανομὴν τῆς γῆς εἰς ἀκτήμονας καλλιεργητάς. Ἡ ἀπαλλοτριώσις ἤρχισε τὸ ἔτος 1917 καὶ ἀφοῦ διεβη πλείστα στάδια, ἐν μέσῳ τῶν γνωστῶν ἀντιδράσεων, ὀλοκληρώθη ἐντὸς τῆς δεκαετίας τοῦ 1930.

Ἐχει ὑποστηριχθῆ ὅτι ἡ ἀγροτικὴ μεταρρύθμισις ἦτο, διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἐπιβεβλημένη διὰ κοινωνικοὺς ἀλλὰ καὶ διὰ οἰκονομικοὺς λόγους. Ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς εἶναι κατ' ἀρχὴν ἀποδεκτός. Πράγματι, οἱ γαιοκτήμονες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὄντες ἐν πολλοῖς ἄσχετοι πρὸς τὴν γεωργικὴν ἐργασίαν, ἀπεδείχθησαν ἀκατάλληλοι φορεῖς εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν προώθησιν τῆς γεωργικῆς ἀναπτύξεως. Ἄφ' ἑτέρου ὅμως ἡ γενομένη εἰς τοιαύτην ἔκτασιν ἀγροτικὴ μεταρρύθμισις εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὸν κατακερματισμὸν τῆς γεωργικῆς γῆς καὶ τὴν πλήρη σχεδὸν ἐπικράτησιν τοῦ μικροῦ, οἰκογενειακῆς μορφῆς, γεωργικοῦ κλήρου. Ἡ μὴ ὑπαρξὶς

δὲ ἀκτημόνων ἐργατῶν γῆς μὲ μηδενικὴν ὀριακὴν παραγωγικότητα ἀπέτρεψε τὴν ἐμφάνισιν «γεωργικοῦ προλεταριάτου», δηλαδὴ εὐκόλως μετακινουμένου καὶ εὐθηνοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιηθῆ ὑπὸ τῆς ἀναπτυσσομένης βιομηχανίας (κατὰ τὸ πρότυπον τῶν Δυτικοευρωπαϊκῶν χωρῶν, κατάλοιπον τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος). Οἱ ἐργάται γῆς, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξηρητημένα μέλη τῆς οἰκογενειακῆς γεωργικῆς ἐκμεταλλεύσεως, δυσκόλως ἐγκατέλειπον τὴν ἀμοιβὴν τῆς μέσης γεωργικῆς παραγωγικότητος διὰ νὰ τονώσουν τὴν ζήτησιν διὰ, χαμηλῶς ἄλλωστε ἀμειβομένας, βιομηχανικὰς ἀπασχολήσεις.

8. Ἡ μορφή τοῦ γεωργικοῦ πλεονάσματος ἀποταμιεύσεων

Παρά ταῦτα, κατὰ τὴν ἰδίαν περίοδον, ἡ ἑλληνικὴ γεωργία ἀπεδείχθη σημαντικὴ πηγὴ πλεονάσματος ἀποταμιεύσεων διὰ ἐξωγεωργικὴν χρησιμοποίησιν. Τὸ πλεόνασμα ὅμως τοῦτο δὲν φαίνεται νὰ ἐδημιουργήθη βάσει τῆς, εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ παρόντος ἄρθρου, ἐκτεθείσης θεωρητικῆς διαδικασίας, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ἐξαγωγή του δὲν συνεβάδισε μὲ ταυτόχρονον ἔξοδον πλεονάζοντος ἐργατικοῦ δυναμικοῦ ἐκ τοῦ γεωργικοῦ τομέως. Τὸ τελευταῖον δύναται νὰ ἀποδοθῆ ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸ ὅτι, ὡς προαναφέρθη, ἡ ὑπαρξὶς μέσης, ἀντὶ ὀριακῆς, ἀμοιβῆς τῆς γεωργικῆς ἐργασίας ἀπέτρεπε τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς γεωργίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι, τὸ ἐξαχθὲν πλεόνασμα, ἐλάχιστα ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν δημιουργίαν νέων ἀπασχολήσεων.

Εἰς τὴν ἑλληνικὴν περίπτωσιν, τὸ γεωργικὸν πλεόνασμα ἀποταμιεύσεων ὑπῆρξε, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἴττον, προῖον ἐξαναγκασμοῦ· τὸ δὲ σύστημα ἐξαγωγῆς του ἦτο ὁ γνωστὸς φόρος τῆς δεκάτης. Πράγματι, ἡ «δεκάτη» ἀπετέλεσε τὸ κύριον φορολογικὸν σύστημα διὰ μακρὰν περίοδον εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος. Ἀνιχνεύεται εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους, διατηρεῖται κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς καὶ ἐν συνεχείᾳ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ υἱοθετεῖται ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς Διοικήσεως. Ὡς τοῦτο διεμορφώθη ἐπὶ τουρκοκρατίας, διατηρεῖται μετέπειτα καὶ ἐξακολουθεῖ ἐφαρμοζόμενον καὶ μετὰ τὴν τελείαν ἀποκατάστασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου.

Ὡς γνωστὸν, τὸ Ν. Δ. τῆς 24.3.1834 προέβλεπεν «ἔγγειον φόρον 10% ἐπὶ τοῦ ἀκαθαρίστου εἰσοδήματος πάντων τῶν προϊόντων γῆς». Ὁ φόρος οὗτος, κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν του, κατέστη λίαν ἐπαχθῆς διὰ τὸν γεωργικὸν πληθυσμὸν καὶ ἐξ αἰτίας τοῦ τρόπου ἐπιβολῆς του (ἐπὶ τῆς ἀκαθαρίστου ἀξίας μὴ λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ κόστους παραγωγῆς) καὶ λόγῳ τῆς μεθόδου εἰσπράξεώς του (ἐνοικίας). Τελικῶς κατηργήθη ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως Τρικουπῆ τὸ 1880 ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ τοῦ «φόρου ἐπὶ τῶν ἀροτριῶντων ζώων», ὁ ὁποῖος διετηρήθη μέχρι τοῦ 1919, ὅτε ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ «φόρου καθαρῆς προσόδου». Ὁ νέος τοῦτος φόρος ἀπέτυχε κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν του μὲ ἀποτέλεσμα τὸ 1926 νὰ ἐπιβληθῆ ἐκ νέου ἡ «δεκάτη», ἡ ὁποία ὅμως κατηργήθη τὸ ἐπόμενον ἔτος 1927. Ἐκτοτε ἡ γεωργικὴ παραγωγή, μὲ ὀρισμένας ἐξαιρέσεις, παρέμεινεν οὐσιαστικῶς ἀφορολόγητος. Ἦδη, ὅμως, εἶχον δημιουργηθῆ τομεῖς ἐξωγεωργικῆς δραστηριότητος ἐκ τῶν ὁποίων τὸ Δημόσιον ἠδύνατο νὰ ἀντλή ἐπαρκεῖς πόρους.

Ἐν συνόψει, ὁ φόρος τῆς δεκάτης δὲν ἦτο παρά, ὡς ἤδη ἐλέχθη, σύστημα ἀναγκαστικῆς ἐξαγωγῆς πλεονάσματος ἀποταμιεύσεων ἐκ τοῦ γεωργικοῦ τομέως καὶ βιαίας μεταφορᾶς του πρὸς κάλυψιν κεφαλαιακῶν ἀναγκῶν τοῦ συνόλου τῆς οἰκονομίας. Εἰς τὴν πραγματικότητα, ὅμως, λόγῳ εἰδικῶν συνθηκῶν (ἀπελευθερωτικοὶ πόλεμοι κλπ.), τὸ πλεόνασμα τοῦτο ἐν μέρει μόνον ἐχρησιμοποιήθη διὰ παραγωγικοὺς σκοποὺς, μὲ ἀποτέλεσμα, ὡς ἦτο φυσικόν, νὰ ἐπιβραδυνθῆ ἡ ἐπέκτασις τοῦ βιομηχανικοῦ τομέως καὶ νὰ καθυστερήσῃ ἡ ἔξοδος ἐργατικοῦ δυναμικοῦ ἐκ τῆς γεωργίας. Θὰ πρέπει, ἐπιπροσθέτως, νὰ τονισθῆ ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς χώρας κατὰ τὴν ἐξεταζομένην περίοδον ἐχαρακτηρίζετο ὑπὸ μὴ ἱκανοποιητικῆς λειτουργίας τῶν τριῶν βασικῶν ἀγορῶν (ἐργασίας, ἐμπορευμάτων, κεφαλαίου) ἢ ὑπαρξίς τῶν ὁποίων, ὡς ἐλέχθη, ἐξασφαλίζει τὴν ἀπρόσκοπτον διοχέτευσιν γεωργικῶν πόρων πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ διευρυνομένου βιομηχανικοῦ τομέως.

Καθόσον ἀφορᾶ λοιπὸν εἰς τὸ παρελθόν, θὰ ἠδύνατο νὰ διατυπωθῆ ἡ ἄποψις ὅτι ἡ ἐλληνικὴ γεωργία παρέσχε μὲν πλεόνασμα ἀποταμιεύσεων, τὸ ὅποιον ὅμως δὲν ἔτυχεν παραγωγικῆς χρησιμοποίησεως ὑπὸ τοῦ συνόλου τῆς οἰκονομίας, λόγῳ κυρίως πολιτικοστρατιωτικῶν γεγονότων. Δὲν ἐδημιουργήθησαν συνεπῶς ἔξωγεωργικαὶ ἀπασχολήσεις ὑποδοχῆς, ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ὀμαλὴν ἀπορρόφησιν τῶν πλεονασμάτων ἐργατικοῦ δυναμικοῦ τῆς γεωργίας. Ἄφ' ἑτέρου, ὁ οἰκογενειακὸς χαρακτήρ τῆς γεωργικῆς ἐκμεταλλεύσεως ἐν Ἑλλάδι δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἐμφάνισιν πλεονασμάτων ἐργασίας ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς μηδενικῆς ὀριακῆς παραγωγικότητος, ἥτοι ἐργατῶν γῆς οἱ ὅποιοι θὰ ἠδύναντο νὰ ἀποτελέσουν εὐθηνὴν ἐργατικὴν δύναμιν διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς εἰς τὰ πρῶτα στάδια ἀναπτύξεως εὐρισκομένης βιομηχανίας. Τέλος, ὁ μικρὸς γεωργικὸς κλῆρος ἀπετέλεσε χρόνιον ἀνασταλτικὸν παράγοντα τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ τῆς γεωργίας (μέχρι σήμερον ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπηρεάζῃ ἀρνητικῶς τὴν γεωργικὴν παραγωγικὴν δραστηριότητα) ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι παρεμπόδισε τὴν εἰσαγωγὴν τεχνολογικῶν μέσων τὰ ὁποῖα βελτιώνουν τὴν παραγωγικότητα καὶ ἀνεξαρτοποιοῦν τὴν γεωργικὴν ἐκμετάλλευσιν ἀπὸ τὰ ὑποαπασχολούμενα, ἐξηρητημένα μέλη τῆς γεωργικῆς οἰκογενείας.

9. Ἐξάντλησις τοῦ πλεονάσματος ἐργασίας καὶ «σημεῖον μεταστροφῆς»

Ἡ ἀνωτέρω περιγραφεῖσα κατάστασις παραγωγικῶν συνθηκῶν διειρηθή, σχεδὸν ἀναλλοίωτος, μέχρι τῆς μεταπολεμικῆς ἐποχῆς. Συγκεκριμένως, κατὰ τὴν περίοδον ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου μέχρι τῶν μέσων τῆς δεκαετίας τοῦ 1960, ἡ ὑπαρξίς πλεονάσματος ἐργασίας εἰς τὴν γεωργίαν, ὑπὸ μορφήν ὑποαπασχολουμένων, περιπτωσιακῶς ἀπασχολουμένων, ἢ ἐποχικῶς μόνον χρησιμοποιουμένων ἐργατῶν γῆς, ὑπῆρξε λίαν ἐμφανῆς.

Θεωρητικῶς, τὸ πλεόνασμα τοῦτο ἐργασίας θὰ ἠδύνατο, διὰ στοιχειωδῶν παραγωγικῶν καὶ ὀργανωτικῶν ἀναπροσαρμογῶν, νὰ λάβῃ τὴν μορφήν ἀνοικτῆς ἀνεργίας καὶ νὰ μεταφερθῆ εἰς τὸν ἀστικὸν τομέα ἄνευ δυσμενῶν ἐπιπτώσεων ἐπὶ τοῦ ὄγκου τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος. Τοῦτο βεβαίως θὰ ἀπῆτει τὴν ὑπαρξίν

ἀναλόγου ἀπορροφητικότητας εἰς ἐργασίαν τοῦ βιομηχανικοῦ τομέως τῆς οἰκονομίας ἢ ὅποια, ὅμως, δὲν ἐξεδηλώθη εἰς ἱκανοποιητικὴν κλίμακα. Κατὰ τὴν ἰδίαν περίοδον ἡ βιομηχανικὴ ἐπέκτασις ἐστηρίζετο εἰς βελτίωσιν τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας καὶ περιορισμὸν τῆς ἀστικῆς ὑποαπασχολήσεως μᾶλλον παρὰ εἰς προσθήκην νέου ἐργατικοῦ δυναμικοῦ. Ἐξ ἄλλου, ἡ μεταφορὰ γεωργικοῦ πλεονάσματος ἀποταμιεύσεων διὰ βιομηχανικὴν χρησιμοποίησιν, θὰ προϋπέθετε, συμφώνως πρὸς τὰ γνωστά, ἀποχὴν τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ ἐκ τῆς καταναλώσεως τοῦ προκύπτοντος, λόγῳ ἐξόδου ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, πλεονάσματος γεωργικοῦ προϊόντος. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο δυσκόλως θὰ ἠδύνατο νὰ πραγματοποιηθῆ ἐὰν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἡ προκλητικῶς χαμηλὴ εἰσοδηματικὴ θέσις τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὰ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματα τοῦ ἀστικοῦ τομέως.

Ὑπὸ συνθήκας λοιπὸν ἐλλείψεως ἐπαρκoῦς ἀριθμοῦ ἀπασχολήσεων ὑποδοχῆς εἰς τὸν βιομηχανικὸν τομέα καὶ ἀδυναμίας ἐξοικονομήσεως γεωργικῶν ἀποταμιεύσεων διὰ βιομηχανικὴν χρῆσιν, ἦτο ἐπόμενον νὰ ἐπιδιωχθῆ ἐνεργοποίησις τῶν πλεονασμάτων γεωργικῆς ἐργασίας μέσω διευρύνσεως τῶν εὐκαιριῶν ἀπασχολήσεως ἐντὸς τοῦ ἰδίου τοῦ γεωργικοῦ τομέως. Ἡ σχετικὴ πολιτικὴ ἐξεδηλώθη διὰ προσπαθείας στροφῆς τῶν παραγωγῶν πρὸς καλλιέργειας περισσότερον ἀπαιτητικὰς εἰς ἐργατικὰς χεῖρας ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ὑψηλοτέρας ἀξίας κατὰ μονάδα ἐδάφους (βάμβαξ, ζακχαρότευτλα, κηπευτικά, ἐσπεριδοειδῆ, ὀπώραι κλπ.). Οὕτως, ἐπετεύχθη μὲν ὑψηλὸς σχετικὸς ρυθμὸς αὐξήσεως τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς (δι' ἐγγώριον κατανάλωσιν καὶ ἐξαγωγὰς) καὶ ἀξιόλογος ἀνασύνθεσις τοῦ γεωργικοῦ προϊόντος· τὸ αἴτημα ὅμως τῆς παραγωγικῆς χρησιμοποίησεως τοῦ ἐν ἀφθονίᾳ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ τῆς γεωργίας καὶ ἀνόδου τοῦ, ἀπολύτως καὶ σχετικῶς, χαμηλοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ δὲν ἱκανοποιήθη ἐπαρκῶς. Ἀντιθέτως, ἡ ἑλληνικὴ γεωργία κατέστη τομεὺς κατ' ἐξοχὴν ἐντάσεως ἐργασίας εἰς περίοδον κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς τοὺς λοιποὺς τομεῖς τῆς οἰκονομίας, ἀξιόλογοι αὐξήσεις εἰς τὴν παραγωγικότητα καὶ τὰ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματα ἐπετυγχάνοντο διὰ ὀργανωτικῶν μέτρων καὶ προσθήκης νέου κεφαλαίου.

Εἰς ἐποχὴν λοιπὸν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἑλληνικὴ οἰκονομία ἐν τῷ συνόλῳ ἤρχισε τὴν πορείαν τῆς πρὸς ἀνώτερα εἰσοδηματικὰ ἐπίπεδα, ἡ γεωργία εὐρέθη ὑπὸ συνθήκας πληθυσμιακῆς πιέσεως καὶ μεγάλης ἐξαρτήσεως ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης ἐργασίας. Ἡ προοπτικὴ δὲ διευρύνσεως τῆς διαφορᾶς μεταξὺ ἀστικῶν καὶ ἀγροτικῶν εἰσοδημάτων εἶχεν ὡς ἐπακόλουθον τὴν γνωστὴν, αὐτόνομον μᾶλλον παρὰ προγραμματισμένην, ἀθροῖαν ἐγκατάλειψιν τῆς ὑπαίθρου πρὸς ἀναζήτησιν ὑψηλοτέρας παραγωγικότητος ἀπασχολήσεων τόσον εἰς τὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα τῆς χώρας ὅσον καί, κυρίως, εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Κατὰ τὴν δεκαετίαν 1960 - 1970, ἡ μετανάστευσις πρὸς τὸ ἐξωτερικόν ἔλαβε τοιαύτας διαστάσεις (ὑπολογίζεται ὅτι περισσότερα τῶν 800.000 ἀτόμων ἐγκατέλειψαν τὴν χώραν), ὥστε, ὄχι ἀπλῶς νὰ ἐπιτευχθῆ ἡ ἀποσυμφόρησις τῆς γεωργίας ἐκ τοῦ πλεονάσματος ἐργασίας ἀλλὰ νὰ ἐμφανισθοῦν ἐλλείμματα ἐργασίας ἐπηρεάζοντα δυσμενῶς τόσον τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἐργατοβόρων καλλιιεργειῶν εἰς τὴν γεωργίαν ὅσον καὶ τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἐργατικοῦ μισθοῦ εἰς τοὺς λοιποὺς τομεῖς τῆς οἰκονομίας.

Είναι λοιπόν εμφανές ότι, εις την περίπτωση τῆς Ἑλλάδος, ἡ προσέγγις τῆς καμπύλης προσφορᾶς ἐργασίας εἰς τὸ «σημεῖον μεταστροφῆς» (βλ. διάγραμμα 2β σελ. 885) ἐγένετο κατὰ τρόπον διάφορον ἐκείνου ὁ ὁποῖος περιγράφεται εἰς τὴν θεωρητικὴν ἀνάλυσιν τοῦ πρώτου μέρους τοῦ παρόντος ἄρθρου. Εἰδικώτερον, ἡ διαφορὰ ἐγκτεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐξοδος τοῦ πλεονάζοντος ἐργατικοῦ δυναμικοῦ δὲν συνεβάδισε μὲ ταυτόχρονον δημιουργίαν ἐξωγεωργικῶν ἀπασχολήσεων ὑποδοχῆς. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἐγκατάλειψις τοῦ γεωργικοῦ τομέως δὲν φαίνεται νὰ ᾤδήγησεν εἰς ἀξιόλογον ἀναδιοργάνωσιν τοῦ παραγωγικοῦ μηχανισμοῦ (μεγέθυνσις τοῦ γεωργικοῦ κλήρου, ἐκσυγχρονισμὸς κλπ.). Ἡ βελτίωσις πάντως τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος τοῦ παραμείναντος γεωργικοῦ πληθυσμοῦ ὑπῆρξε σημαντικὴ. Ὑπολογίζεται ὅτι ἀκόμη καὶ γεωργικὸν πλεόνασμα ἀποταμιεύσεων ἐξήχθη καίτοι τοῦτο, καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις, δὲν φαίνεται νὰ ἐχρησιμοποιήθη εἰς δημιουργικοὺς νέων παραγωγικῶν ἀπασχολήσεων σκοποῦς.

10. Παροῦσα κατάστασις καὶ προοπτικαί

Σήμερον, ἡ ἑλληνικὴ οἰκονομία ἐμφανίζεται ὡς ἔχουσα διανύσει πρὸ πολλοῦ τὸ στάδιον ἐκεῖνο κατὰ τὸ ὁποῖον τὸ γεωργικὸν πλεόνασμα ἀποταμιεύσεων ἀποτελεῖ σοβαρὰν πηγὴν κεφαλαίου διὰ βιομηχανικὰς ἐπενδύσεις. Τὰ δεδομένα μαρτυροῦν ὅτι, ἀντιθέτως, διενεργεῖται ἀντίστροφος ροὴ κεφαλαίου, ἀπὸ τοὺς ἀστικούς τομεῖς πρὸς τὴν γεωργίαν, λόγω τῆς σκοπιμότητος ἀφ' ἑνὸς μὲν γεφυρώσεως τοῦ χάσματος μεταξὺ γεωργικῶν καὶ ἀστικῶν εἰσοδημάτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑποβοηθήσεως τῆς διαδικασίας κεφαλαιακῆς συσσωρεύσεως τοῦ γεωργικοῦ τομέως, ἡ ὁποία παρουσιάζει σημαντικὴν ὑστέρησιν.

Ἡ ἀντιστροφή αὐτὴ τῆς ροῆς κεφαλαίου ὑπῆρξε, βεβαίως, φυσικὸν ἀποτέλεσμα τῆς βαθμιαίας μεταθέσεως τοῦ κέντρου βάρους τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος τῆς χώρας εἰς τοὺς ἐξωγεωργικοὺς τομεῖς. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ἡ συμμετοχὴ τῆς γεωργίας εἰς τὸ σύνολον τοῦ ἐθνικοῦ προϊόντος ἔχει κατέλθει εἰς ποσοστὸν 16% περίπου· εἶναι δὲ ἡ συμμετοχὴ τῆς γεωργίας εἰς τὸ σύνολον τῆς ἀπασχολήσεως (40% τὸ ἔτος 1971) ὁ παράγων ὁ ὁποῖος προσδίδει εἰσέτι γεωργικὸν χαρακτῆρα εἰς τὴν ἑλληνικὴν οἰκονομίαν. Ἀλλὰ καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο ὑψηλόν, σχετικῶς, ποσοστὸν ἀναμένεται βασίμως νὰ συμπιεσθῇ αἰσθητῶς ἐντὸς τῆς τρεχοῦσης δεκαετίας ὄχι μόνον λόγω τῆς συνεχιζομένης ἐξόδου γεωργικοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ ἀλλὰ καὶ συνεπεῖα φυσιολογικῶν δημογραφικῶν ἐξελίξεων (ποσοστὸν 30% τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ τῆς γεωργίας - ἐναντι 11% τοῦ ἀστικοῦ τομέως - εἶχεν ὑπερβῆ τὸ 55ὸν ἔτος τῆς ἡλικίας τὸ ἔτος 1971).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται φανερόν ὅτι αἱ μελλοντικαὶ προοπτικαὶ ἐξαγωγῆς πλεονασμάτων - ἀποταμιεύσεων καὶ ἐργασίας - ἐκ τῆς γεωργίας εἶναι λίαν περιορισμένοι. Τὸ πρόβλημα, ἐν τούτοις, σήμερον δὲν εἶναι ἡ περαιτέρω ἐνίσχυσις τῶν ἐξωγεωργικῶν τομέων δαπάναις τῆς γεωργίας. Ἡ πολιτικὴ ἐν προκειμένῳ ἔχει σταθερῶς προσανατολισθῆ πρὸς τὴν δημιουργίαν ἐνὸς optimum μεγέθους, εἰσοδηματικῶς ἐπαρκοῦς καὶ βιωσίμου γεωργικοῦ τομέως μὲ ἀπώτερον σκοπὸν τὴν ἐξασφάλισιν τῶν μελλοντικῶν ἀναγκῶν τῆς χώρας εἰς τροφίμα καὶ πρώτας ὕλας

καὶ τὴν αὐξήσιν, εἰ δυνατόν, τῶν ἐξαγωγῶν γεωργικῶν προϊόντων. Πρὸς τοῦτο ἔχουν ἤδη δημιουργηθῆ πλεῖσται ἐκ τῶν ἀπαιτουμένων προϋποθέσεων (μεγέθυνσις τῆς θεωρητικῆς σχέσεως ἔδαφος - ἐργασία, ἐξοικείωσις τῶν παραγωγῶν μὲ προσοδοφόρους καλλιέργειας, πλήρης πιστωτικὴ κάλυψις κλπ.), ἐνῶ ἄλλαι εὐρίσκονται εἰς ἓν ἐνδιάμεσον στάδιον πραγματοποιήσεως (ἀρδεύσεις, ἐκμηχάνισις, χρησιμοποίησις συγχρόνων μεθόδων καὶ μέσων παραγωγῆς κλπ.). Ἀπομένει ὅμως ἡ ἐπίλυσις ὀρισμένων, ὀργανωτικῆς μᾶλλον φύσεως, προβλημάτων, ἢ ὑπαρξίς τῶν ὁποίων ἀσκεῖ σήμερον ἀνασταλτικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως καὶ προόδου εἰς τὸν γεωργικὸν τομέα. Ἐνδεικτικῶς δύναται νὰ ἀναφερθῆ τὸ γεγονός ὅτι, παρὰ τὴν ἄμβλυνσιν τῆς πληθυσμιακῆς πίεσεως ἐπὶ τῆς γεωργικῆς γῆς, λόγῳ ἐξόδου ἐργατικῶν δυναμικῶν, δὲν ἔχει εἰσέτι ἐπέλθει ἀνάλογος μεγέθυνσις τοῦ γεωργικοῦ κλήρου, ἐξ αἰτίας, προφανῶς, ἀδυναμιῶν τοῦ συστήματος μεταβιβάσεως ἀγροτεμαχίων πρὸς ἐνδιαφερομένους, προοδευτικῶν γεωργῶν. Ἡ συστηματικὴ, ἐπίσης, παρακολούθησις τῆς σχέσεως κόστους-τιμῶν γεωργικῶν προϊόντων, ἡ ἐξυγιάνισις τοῦ κυκλώματος ἐμπορίας, ἡ περαιτέρω ἐπέκτασις βιομηχανιῶν ἐπεξεργασίας κλπ., θὰ ἠδύναντο νὰ ἀποτελέσουν νέους προωθητικῶν παράγοντας, ἀπαραιτήτους πρὸς ἐπίτευξιν τῶν συγχρόνων στόχων γεωργικῆς ἀναπτύξεως.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (κατὰ σειρὰν ἐξετάσεως τῶν σχετικῶν ἐννοιῶν)

1. Bruce F. Johnston and John W. Mellor, «The Role of Agriculture in Economic Development», A. E. R., pp. 566 - 593 (Sept. 1961).
2. Stephen Enke, «Industrialization through Greater Productivity in Agriculture», Review of Economics and Statistics, pp. 88 - 91 (Febr. 1962).
3. R. Nurkse, «Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries», New York, Oxford University Press (1953).
4. W. Arthur Lewis, «Economic Development with Unlimited Supplies of Labour», Manchester School of Economic and Social Studies, pp. 139 - 192 (May 1954).
5. John C. H. Fei and Gustav Ranis, Development of the Labor Surplus Economy - Theory and Policy, R. D. Irwin, Inc., Homewood, Ill. (1964).
6. William J. Barber, «Disguised Unemployment in Underdeveloped Economies», Oxford Economic Papers, pp. 103 - 115, vol. 8.
7. Dipak Mazumdar, «Underemployment in Agriculture and the Industrial Wage Rate», Economica, pp. 328 - 340 (Nov. 1959).
8. Bruce F. Johnston, «Agricultural Productivity and Economic Development in Japan», J. P. E. (Dec. 1951).
9. Ξεν. Ζολώτας, Ἀγροτικὴ Πολιτικὴ, σελ. 70 - 106 (1934).
10. «Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία» (Παύλου Δρανδάκη), βλ. «Δεκάτη», σελ. 949, Τόμ. Η καὶ «Φορολογία» εἰδικότερον: «φορολογία ἐγγείου παραγωγῆς», σελ. 121, Τόμ. ΚΔ.
11. Adam. A. Pepelasis and Pan. A. Yotopoulos, Surplus Labor in Greek Agriculture, 1953 - 1960, Center of Economic Research, Athens (1962).
12. Adam. A. Pepelasis, Labor Shortages in Greek Agriculture, 1963-1973, Center of Economic Research, Athens (1963).